

De verantwoordelijke samenleving als succesvolle tegenhanger van liberale politiek

Met het idee van de verantwoordelijke samenleving is het CDA vanaf het begin een trendzetter in de Nederlandse politiek geweest. Christen-democratisch beleid was en is veel meer dan liberale bezuinigingspolitiek. Minister-president Balkenende heeft volop kansen voor de integratie van het regeringsbeleid vanuit die rijke christen-democratische filosofie.

door *Arie Oostlander*

Arie Oostlander was van 1989 tot 2004 lid van het Europees Parlement en maakte deel uit van de EVP-ED-fractie (CDA), van 1980 tot 1989 directeur van het wetenschappelijk bureau voor het CDA en van 1975 tot 1980 directeur van de Dr. Abraham Kuypersstichting.

HET ONTSTAAN VAN HET CDA HEEFT zijn praktische achtergrond in een al meer dan een eeuw durende politieke samenwerking van de fusiepartijen. De gezamenlijke verdediging van vrijheidsrechten en de strijd tegen discriminatie, tegen de onderdrukkende liberaal/conservatieven, kan men misschien nog het best als een *Kulturkampf* betitelen. De latere linkse duiding van de christen-democratie weerspiegelt slechts de in die kringen bestaande fixatie op de sociaal-economische tegenstellingen. De christen-democratie zou een uiting zijn van de sociaal-economische emancipatie van 'kleine luyden'. Niets is minder waar. Hoe benauwend de culturele context ook was in die vroege periode, er werd aan katholieken en orthodoxe protestanten weinig in de weg gelegd bij de verbetering van hun sociaal-economische positie. Als 'die duisterlingen' maar bereid waren 'even

modern' te gaan denken als de liberalen. Het is dan ook een misvatting te menen dat de inmiddels redelijk welvarend geworden 'confessionelen' hun emancipatie door die welvaart voltooid hadden. 'Confessionelen', zo noemden zij ons in een vasthoudende poging om onze eigen naam en het politieke karakter van onze beweging te ontkennen. Zo hoopte men het debat over de christen-democratische politieke inzichten te ontlopen. Die negatie gaat door en blijkt bijvoorbeeld uit de stelling dat dé politieke bewegingen hun Grote Verhalen hebben verloren, terwijl men bij die uitspraak slechts de socialisten en liberalen op het oog heeft.

Dat verlies van het Grote Verhaal heeft echter ook de christen-democratie bedreigd. Ondanks het vele positieve dat de drang naar organisatorische eenwording heeft gebracht, had ook een forse vervlaking kunnen plaatsvinden. Ik herinner me nog de voor velen enthousiasmerende uitdrukking van de toenmalige leidslieden van de drie: 'Samen uit, samen thuis'. Veel inhoudelijks zat daar niet in. Het was erg belangrijk om dat sentiment gelijk op te doen gaan met de vernieuwde verankering van de partij in een heldere en samenbindende politieke overtuiging, die voor de hele samenleving van betekenis zou zijn. Met de makkers van het Wetenschappelijk Instituut-in-wording waren we het erover eens dat de drie fusiepartijen zeer diepe wortels hebben in de Nederlandse, de Europese en de internationale christelijke cultuur. Persoonlijk was ik, door mijn psychologie/filosofieopleiding aan de Vrije Universiteit, enthousiast geworden over de christelijk georiënteerde maatschappij- en mensopvatting. Het onderwijs in de geschiedenis van de filosofie maakte je resistent tegen de arrogante pretenties van zich als modern aandienende secularistische denkbeelden. Allemaal opgepoetste verhalen die makkelijk historisch konden worden geplaatst en daardoor eigenlijk verving opriepen.

De aan de VU onderwezen christelijk georiënteerde filosofie stond dwars op de geest van de tijd. Dat dwarse, dat is pas interessant. Maar er waren velen in protestantse en vooral in katholieke kring die meenden met de stichting van de nieuwe partij een streep onder het verleden te moeten zetten om vanaf een nullijn opnieuw te beginnen. Dat was mijns inziens een illusie, want de nullijn is niets meer dan het gemiddelde van wat nu gangbaar wordt gevonden. 'Gangbaar denken', dat was wel het treurigste wat een politieke partij de burger kon aanbieden. Reden te meer om de KVP-vrienden uit te dagen om de schatten van hun eigen politieke en sociale traditie in te brengen in het komende CDA. De anderen zouden het eenvoudig niet kunnen accepteren als niet iedereen zijn beste selectie zou inbrengen. In feite was voorzitter professor Piet Steenkamp daarmee al begonnen met zijn studie over de protestants-christelijke ideeën (en debatten) over de bedrijfsorganisatie.¹ Vervolgens schreef hij, gesecondeerd

door Jan Kraijenbrink, de nota van de Contactraad over de Verantwoordelijke Maatschappij. Die nota is, achteraf gezien, baanbrekend geweest. Er was dus alle reden voor elke ‘bloedgroep’ om de eigen rijkdom het CDA binnen te dragen. Dit is een beproefde, creativiteit bevorderende methode. Zo kwam het in het w1 tot een hernieuwde bestudering van de Katholieke Sociale Leer. En spijt hebben we daarvan nooit gekregen!

‘DE VERANTWOORDELIJKE SAMENLEVING’ IS OECUMENISCH

We realiseerden ons dat het protestantse politieke denken eveneens is ingebed in de bredere protestantse cultuur, de kerken voorop. Daarom bestudeerden we bijvoorbeeld de documenten van de Wereldraad van Kerken uit hun eerste vergadering van 1948 in Amsterdam. Daar komt het concept van ‘de verantwoordelijke samenleving/maatschappij’ vandaan. Daarbij speelden vooral enkele persoonlijkheden uit de hervormde traditie een doorslaggevende rol. Ten dele was dat CHU-traditie, ten dele ging het om personen die qua partijopvatting bij de Doorbraak uitkwamen. We troffen het concept ook in de christelijk-sociale beweging en in het christelijk onderwijs aan. Belangrijke parallellen vonden we in de reformatische wijsbegeerte en in de denkbeelden van de ARP, die altijd veel werk maakte van haar ‘beginselen’.

De studie van de Katholieke Sociale Leer maakte duidelijk waarom de drie fusiepartijen in hun maatschappijvisie een basis voor gemeenschappelijke actie hadden gevonden. We waren in het w1 erover verbaasd dat

‘De verantwoordelijke maatschappij’ zit bij een brede schare van christenen in de genen

de belangrijkste twee denkers van katholieke en protestantse zijde, respectievelijk de Fransman Jacques Maritain en de Nederlander Herman Dooyjeweerd, hoewel tijdgenoten, toch nooit in contact met elkaar waren geweest, terwijl zij voor de politiek zeer gelijkende

denkbeelden koesterden. Dr. Henk Woldring heeft later nog eens een vergelijkende studie over hen gepubliceerd in het magazine van het internationale Jacques Maritain Instituut. Kortom, ‘de verantwoordelijke maatschappij’ is niet tijdens of na de fusie uit een duim gezogen. Het zit bij een heel brede schare van christenen van diverse kerkelijke afkomst in de genen. En zo hoort dat ook.

We ontdekten hoe het subsidiariteitsprincipe en de leer van de soevereiniteit in eigen kring zich verhielden als schering en inslag en samen een zeer sterk ideologisch weefsel opleverden, waaraan, naar mijn ervaring,

ook internationaal grote behoefte bestaat. Zo werd het Grote Verhaal van de christen-democratie behouden, vernieuwd, wederzijds aangevuld en in beleidsvisies toegepast. De intellectuele samenwerking tussen christenen van katholieke en protestantse tradities had een enorm dynamiserende uitwerking, zeker op de mensen in en om het w1. Iedereen voelde zich buitengewoon verantwoordelijk voor de inhoudelijke opbouw van het cda, in de wetenschap dat het respect voor de diverse tradities recht deed aan de grote diversiteit aan leden die immers de grote stap gingen maken. Vertrouwen is de basis van politieke actie. Vernieuwing moet herkenbaar zijn als typisch christen-democratische vernieuwing en mag zeker geen modieus trend volgen zijn. Neen, het cda moet de vanzelfsprekende ambitie hebben trendzetter te zijn. En dat zijn we met onze ideeën dan ook geworden.

DE CONTEXT VAN TOEN

Wij kunnen ons dat nu nauwelijks meer voorstellen, maar in die tijd werd alleen gesproken over links en rechts, over staat versus markt. Van een georganiseerde samenleving werd nauwelijks gerept; dat was 'verzuiling'. Het cda dreigde in een fantasieloze middenpositie te belanden zolang het eigen verhaal niet was geherformuleerd. Van Agt sprak over herbronning, wat precies klopte met wat in en rond het Wetenschappelijk Instituut werd gedaan. Het was niet zo eenvoudig de aandacht weer te richten op de georganiseerde samenleving, ook wel (minder correct) maatschappelijk middenveld genoemd. Het liberale wantrouwen tegen georganiseerde instellingen en de socialistische fixatie op de staat verhinderden de vorming van een realistisch beeld van de maatschappij. De christen-democratische filosofie had op zijn minst altijd een driehoek van eigensoortige structuren op het oog: maatschappij, staat en markt. De maatschappij is bovendien een rijk geschakeerd geheel, bestaande uit tal van organisaties met eigen karakter, wetmatigheden, normativiteit en instrumenten. Het eigen mandaat van de diverse levenskringen (op zijn protestants), de corpora met een zelfstandig leven (in katholieke termen), vertegenwoordigen de zeer gedifferentieerde kijk op de werkelijkheid van christen-democraten. Dat brengt het noodzakelijke realisme in de praktische politiek. De ervaringen die bijvoorbeeld ontwikkelingswerkers opdoen, laten zien dat ontwikkeling vooral betrekking heeft op de opbouw van wat wij een verantwoordelijke samenleving noemen. De schade die dictaturen aanrichten, betreft vooral de afbraak van wat er aan zelfstandig 'middenveld' bestaat. Zonder wederopbouw daarvan kun je democratie in politieke zin wel vergeten.

Werkendeweg troffen we steeds meer bevestiging aan van de waarde van de nieuw geformuleerde christen-democratische concepten. Intussen

verkeerden anderen nog in de wereld van de misverstanden. Zo bijvoorbeeld de liberale dogmatische veronderstelling dat ‘het individu kiest van moment tot moment wat hem het voordeligste is’. Voer voor klinisch psychologen. En de gedachte dat economie het hart van de maatschappelijke ontwikkeling zou zijn. Vanuit die gedachte werd je als Europarlementariër, gewapend met knappe studies over hervorming van de economische orde, naar de juist bevrijde Oost-Europese staten gestuurd. Al gauw bleek daar dat er eerst zekerheid over de rechtsstaat moest bestaan, alvorens ondernemers voldoende vertrouwen krijgen om te gaan investeren. Onze economistische prioriteiten golden in het Oosten helemaal niet. Daar had men het primair over de terugkeer naar de waardengemeenschap ‘Europa’, over veiligheid en rechtsstaat, publieke en arbeidsmoraal en milieu.

EEN CREATIEF CONCEPT

Ook van vakwetenschappelijke zijde waren positieve impulsen te zien. Zo ontdekten we in het w1 dat het (Zuid- en later ook Noord-)Amerikaanse communautarisme treffende parallellen vertoonde met onze denkbeelden over de verantwoordelijke samenleving met haar eigen mandaat van de levenskringen en haar gespreide verantwoordelijkheid. De afkeer van het doorgeschoten individualisme delen we met de sociaalfilosofen van die richting. Het christelijk georiënteerde ‘personalisme’ benadrukt de rol van de enkele mens vooral door de persoon direct als drager van verantwoordelijkheden en van sociale en ethische functies aan te merken. De abstractie ‘individu’, zonder deze eigenschappen en zonder roeping, bestaat niet. Er bestaan geen wezens die hun bestemming puur in zichzelf vinden. Zelfs in de psychiatrie komt zo iets niet in het echt voor. In de werkelijkheid is er niet eerst een individu en dan pas een gezin of andere verbanden waarin het participeert. Deelnemen aan een sociale instelling is geen verlies aan vrijheid, maar maakt die vrijheid pas mogelijk.

Vandaar dat de poging om de juridische betekenis van het huwelijk af te schaffen door het w1 van het CDA werd beantwoord met de studie *1+1=samen* waarin, na diepgaande studie door een hoogst degelijke en breed samengestelde w1-commissie, niet alleen het bekende gezin, maar ook de tweerelaties van andere aard (bijvoorbeeld die van homokoppels) juridisch beschermwaardig werden verklaard. Met een *liberal* ‘alles moet kunnen’-mentaliteit had dat niets te maken. Het was het resultaat van hernieuwde bezinning op het recht voor mensen die duurzame wederzijdse verantwoordelijkheid op zich hebben genomen. Typisch christen-democratisch. De eerste baanbrekende wetgeving ter erkenning van deze partnerschappen werd door de toenmalige minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin

opgesteld. Fanatiek individualistische politici in vvd, D66, PvdA en in de feministische beweging verweten het cda dat het met deze studie zelfs de homokoppels wilden stempelen met het gangbare, door hen niet ten onrechte 'christelijk' genoemde, huwelijksmodel. Dat was niet precies wat ons voor ogen stond, mede omdat lang niet alle homokoppels hun partnerschap als huwelijk opvatten. Er was alle reden voor de Tweede Kamerfractie van het cda om onder Paars in hoongelach uit te barsten toen de anti-cda-partijen er op stonden het erkende partnerschap identiek te laten zijn met het huwelijk! Waarlijk een uit de hand gelopen cda-succes.

Een andere, veel verdergaande toepassing van het concept verantwoordelijke samenleving was de hervorming van de welzijnssector. De noodzakelijke bezuinigingen stimuleerden tot een kritische bezinning op wat daar allemaal werd gesubsidieerd en met wat voor gevolgen. De verregaande afhankelijkheid van de overheidsfinanciën leerde de werkers in het veld vooral de bureaucratie naar de ogen te zien. De verworteling in een dragende achterban was drastisch afgenomen. Onder minister Brinkman kwam het tot een vertaling in 'de zorgzame samenleving'. Daarmee werd de eigen verantwoordelijkheid, ook in financiële zin, van de maatschappelijke verbanden en zij die hen steunen onderstreept. Dat de visie op de maatschappelijke verantwoordelijkheden een flankerend beleid kunnen opleveren bij een drastische bezuinigingspolitiek, staat vast. Maar toch werd het concept van de zorgzame samenleving door menigeen gewantrouwd als een 'doekje voor het bloeden'. Regeringsbeleid dat uitgaat van 'de zorgzame samenleving', moet rekening houden met de noodzaak van voldoende vrijwilligheid. Vooral de overdreven nadruk op het sociaal-economische, de welvaart, het inkomen, kunnen een afbraak daarvan en dus van het sociaal weefsel meebrengen.

Van strategisch belang zijn de steeds verder vergrote autonomie van de onderwijsinstellingen (ook van de openbare) door cda-ministers, de zelfstandiging van de sociale woningbouw onder staatssecretaris Heerma (hervormingen die niet vanzelf goed gaan), het poldermodel (nota bene toegeschreven aan Kok!), de pogingen om het omroepbestel te democratiseren. Dat laatste is in deze tijd een belangrijk punt van zorg. De zwakte van de maatschappelijke democratie in deze sector lokt pogingen uit van zich Democraten noemenden om door verenigingen gekozen personen te vervangen door technocraten, die door een staatssecretaris worden aangewezen. En juist de democratisering van de media is broodnodig, mede om de koekoek één zang en het papegaaicircuit, het gebrek aan ideologische pluriformiteit, te doorbreken.

Het streven naar opbloei van een verantwoordelijke samenleving betekende een harde kritiek op de verwording van maatschappelijke instel-

lingen van Non Gouvernementele Organisaties (NGO's) tot Kwasi NGO's (Kwango's). Wij wilden weg van de bureaucratie en de technocratie, weg van de managerscultuur die samenhang met de verregaande afhankelijkheid van de overheid. Die afhankelijkheid roeide ook de spirituele inhoud van de samenlevingsverbanden uit. Dat resulteert in verzuiling, verstar- ring, verval van engagement. De strategie om de autonomie van samenle- vingsverbanden te versterken, is voor de werkers in het veld motiverend. Hun inzet en hun inzicht kunnen weer tot hun recht komen. En zij die hun steun verlenen als lid of bestuurder, kunnen hun idealen weer kwijt.

STRATEGISCH CENTRUM

Krachtens zijn voortrekkersrol in het strategisch denken over de ontwik- keling van de maatschappij is het CDA geroepen om personen die maat- schappelijke verdieping nastreven een platform te bieden. Wellicht moet de rol van de politieke partij van de toekomst worden gezien als het ver- zamelpunt van hen die strategisch nadenken over de diverse maatschap- pelijke sectoren en zich inzetten voor politieke steun aan hun opbloei. Dat is mogelijk door het bewustzijn dat men, zij het in kritische wisselwerk- ing, staat voor een set van gemeenschappelijke normen en waarden. Het secularisme speelt van buiten af en van binnenuit een grote rol. Niet alleen in kerkelijke zin, maar ook bij politieke ideologieën die hun drijvende kracht hebben verloren. Vandaar de uitdrukking: 'ontkerkelijking van de PvdA'. Anders dan voorheen zijn we ons bewust geworden van de ondraag- lijke saaiheid van het alle engagement dodende secularisme.

Dat het leven daardoor aan warmte en doel verloren heeft, blijkt uit de weerklank die Jan Peter Balkenende verkreeg met zijn oproep om normen en waarden weer centraal te stellen in de maatschappelijke en politieke discussie. Morele zelfregulatie hoort bij een volwassen verant- woordelijkheidsbeleving en staat haaks op de onverantwoordelijke verabsolutering van de individuele vrijheid die in een liberale *lifestyle* (veel meer is het niet) wordt bepleit. Het is weinig verrassend dat van

Voor zover de PvdA zich niet tot een derde liberale partij ontwikkelt, zal zij meer oog hebben voor de christen- democratische opvatting

die zijde de nadruk op waarden als tegeltjeswijsheid wordt afgedaan. Van hun kant zijn weinig meer dan 'pegeltjeswijsheden' te vernemen. Chris- ten-democraten hebben vanouds de gemeenschapsgedachte op het oog. Het consumentisme is te armoedig. Volwassenheid betekent immers het

vermogen om verantwoordelijkheid voor jezelf en voor anderen te dragen. Van oorsprong heeft de sociaal-democratie niet uitsluitend de politieke democratie maar ook de maatschappelijke op het oog. Voor zover de PvdA zich niet meer en meer tot een derde liberale partij ontwikkelt, zal zij meer oog hebben voor de christen-democratische opvatting. Temeer omdat enkele (sociaal-democratische) voorlieden van de Wereldraad van Kerken (1948) medeontwerpers van 'de verantwoordelijke maatschappij' waren.

Als je lang in het Europees Parlement hebt verkeer, dan word je weliswaar niet nationalistisch, maar je gaat Nederland wel een steeds interessanter gestructureerd land vinden. Buitenlandse collega's zien dat ook. Heel merkwaardig is daarom de neiging om het typisch Nederlandse af te breken. Het kleine, electoraal niet erg succesvolle D66, ziet echter steeds weer kans om zijn zeer technocratisch getinte (Gaullistische) bestuurlijke hervormingsideeën als remedie voor de kwalen van de huidige maatschappij aan te prijzen. Allemaal ideeën die de representatieve democratie bedoelen af te breken. Intussen hebben ze, ouderwets liberaal, een hekel aan een democratisch en pluriform maatschappelijk middenveld. En er zijn er die daardoor ook nog worden geïmponeerd!

KANSEN VOOR HET CDA ALS TRENDZETTER

Het CDA heeft hervormingsvoorstellen die veel inhoudelijker zijn. Eenvoudig door te voeren zijn ze niet. Wij zijn als CDA afhankelijk van wat er in de georganiseerde samenleving beweegt of wil bewegen. Omdat onze ideeën bedoeld zijn voor de hele maatschappij en niet alleen voor een te bedienen achterban, zullen we contact moeten zoeken met de veelkleurigheid van organisaties die hun verantwoordelijkheid net zo opvatten als de in engere zin verwante organisaties. We hebben dat eerder gedaan door de nieuwe minderheden te wijzen op hun grondwettelijke rechten op het gebied van het onderwijs. Om de afschaffing van de maatschappelijke democratie in de omroepen te voorkomen, zou een gemeenschappelijke actie met de diverse omroepen voor de hand liggen. Maar dan moet het democratisch alternatief ook aanzienlijk worden versterkt.

Het CDA zal gebruik moeten maken van nieuwe wegen (internet en andere technologie) om het contact met de burgers te versterken. Want politieke sturing vindt plaats in de vorming van de publieke opinie. Het CDA als niet-materialistische groepering, met overtuigingskracht op het vlak van culturele waarden, heeft dringend behoefte om de volgens ons relevante selectie van het wereldnieuws aandacht te geven. In regeringsbeleid zal de afkeer van knakenpoetsen moeten blijken. De liberale bezuinigingspolitiek, nodig na het verkwistende liberale beleid onder Paars, moet geen

instrument worden om ieder departement onder de supervisie van de minister van Financiën te brengen.

Het christen-democratisch pluralisme leidt eerder tot versterking van de integratie van het beleid vanuit een veel breder en rijker geschakeerd overzicht over de politieke werkelijkheid. Dat overzicht is per definitie te verwachten van de minister-president. Nu de Grote Verhalen van de sociaal-democratie en van het liberalisme zijn ingezakt, is er des te meer kans voor een minister-president die herstel van verantwoordelijkheden, van personen en maatschappelijke verbanden, op het oog heeft. Gezien de gebleken bereidheid om veel van onze doelstellingen en methoden over te nemen (poldermodel, gezin, autonomie van onderwijsinstellingen, maatschappelijke onderneming) zal de politieke tegenstand niet eens erg sterk zijn. Maar vanzelf gaat het natuurlijk niet.